

Varga Csaba

Találkozások és emlékek

Abban az időben, amikor 1965-ben, akadémiai pályakezde semkor a nyugati irodalom már bőven kezdte ontani Herbert Lionel Adolphus Hart (1907–1992) *The Concept of Law* címen 1961-ben megjelent s rövidesen klasszikus alapvetéssé vált műve nyomán először az angol, majd az amerikai, s lassacskán az európai jogtudományba is beszüremkedően megkerülhetetlenül központi témává emelkedő vitaírásokat, csak kapkodhattam a fejem, hiszen érthetetlen módon egyetlen hazai könyvtárban sem volt az egyébként szerény terjedelmű és immár többszörösen kiadott mű fellelhető.

Egy nyugati könyvrendelés lehetősége kivételes örömnepszamba mehetett akkoriban csupán, hiszen sem a kereskedelem, sem az állami intézményhálózat nem rendelkezett devizával, következésképpen legfeljebb csere folytán vagy éppen külföldi ajándékozással gyarapodhatott akár egy akadémiai intézeti gyűjtemény is. Külföldre elkezdhettünk ugyan lassan utazgatni, de leginkább csak a szocialista táborba (amely baráti országok bibliotékáihoz képest a mi könyvtárunk még mindig krözusinak számított), valamint a *Faculté Internationale pour l'Enseignement du Droit Comparé* strasbourgi vagy kihelyezett egyéb tanfolyamaira, ahol a könyvtárakba nem volt bejárásunk; ha pedig bárkit a felsőbbségnek köszönhetően a kiküldetés szerencséje ért, vagy netalán megkapta az engedélyt a felsőbbségtől függetlenül megszerzett ösztöndíj elfogadására (ami magától értetődő sem volt, ismételhetőnek sem bizonyult, mert kintről kiinduló fellazításként, de legalábbis ügyeskedésnek értékelhették), nos, még ilyen esetben sem a Német Demokratikus Köztársasággal szembenálló, egy fasiszta revansizmusnak ostoba kommunista gyanújával övezett Német Szövetségi Köztársaságba vihetett az útja (amire – már csak számos magyar emigrációs központja, valamint a *Szabad Európa Rádió* ottani székhelye okán is – állambiztonságunk igen érzékeny volt), hanem például Franciaországba (ahol könyvtári gazdagságuk frankofóniája elsősorban mégiscsak önnön köldökláttatásában jeleskedett), hiszen angolul beszélő vidékre először csak huszonkét akadémiai év elteltével, 1987 januárjában és ekkor is Ausztráliába, személyes meghívattal jutottam.

Kivételes szerencsének érezhettem hát, hogy az Országos Széchényi Könyvtár által rotaprint sokszorosításban összeállított nyilvántartásokból meglepő felfedezésre bukkantam: habár már világelső jogi folyóiratként könyvelték el, a mi akadémiai intézetünkben senkitől sem látott *American Journal of Comparative Law* mégis megvolt honunkban – egyetlen példányban, ráadásul akkori szomszédságunkban, úgy, hogy a Külkereskedelmi Minisztérium Jogi Főosztálya kiharcolt mellékpénzekből be tudta szerezni saját kézikönyvtárába. Mi még a Szemere utca 10. szám alatt, az úgynevezett Jogászházban lakoztunk, ráadásul pontosan ebbe a Minisztériumba jártunk át ebédelni, így az évtized vége felé számonként áthozhattam, és gyorsan kijegyzeteltem magamnak, hiszen a fényképezés vegyi eljárásán túl semmiféle másolási technológia

nem létezett még. Ekkor bukkantam Bolgár Vera szerkesztő nevére, akivel levélben hamarosan fel is vettem a kapcsolatot.

Legnagyobb öröömre hamarosan egy csomaggal lepett meg a posta: Hart művét küldte meg két további kiadvány kíséretében – kéretlenül, azzal a kedves felütéssel, hogy visszavonulásához közeledvén nagyobb öröm neki már adni, mint kapni. Talán ez volt az első példány Magyarországon, mely hamarosan kezdett is feltűnedezni a hivatkozásaimban.

*

Az 1980-as évek második felében úgy kerültem Ausztráliába, majd Japánba, az Egyesült Államokba, s végül Skóciába, hogy nyomasztóan szilárdnak tetsző tömbként állott még a szocializmus, szovjet barátaink az egész világot félelemmel eltöltő fegyverzetétől védetten. Honi berkeinkben viszont létrejött, majd önálló erőre kapott az ELTE Bibó István Szakkollégiuma, mely az ország (s így az akadémiai intézményhálózat) pénzügyileg áldatlan körülményei közepette az akkoriban nyitottabb kártyákkal játszó Soros Alapítvány jóvoltából kifejezetten tehetségesnek, s ezért kezdeményezésre képesnek bizonyult mind könyvkiadásban, mind saját periodika indításában. Eme kapcsolatrendszerüknek köszönhetően két meghatározó fiatalja, Orbán Viktor és Szájer József, akikért tanárúkként megpróbáltam magam is tenni, végzés után Oxfordba távozhatott.

Nos, már Amerikában, de utóbb hazatérve is, saját szakmai dolgaimon túl, egyfolytában azon tűnődtem, miképpen lehetne megrengetni szocializmusunkat, kimozdítva biztosnak vélt pozíciójából. Felbátorodva (egyébként sikertelenül végződő) amerikai alapítványi projektajánló, majd könyvkiadásra irányuló levelezésemem, most már egyenesen a nagyhatású, az emberi értékekről szóló Tanner-előadások nonprofit szervezetéhez, majd ezzel párhuzamosan Lawrence Eagleburger helyettes külügyi államtitkárhoz fordultam. A tudomány meggyőző erejétől vezérelt elképzelésem az volt, hogy egy nagy ívűen reprezentatív s a nyugati világ sajtófigyelmétől övezett előadássorozat, mely a világ elismerten legnagyobb gondolkodói részéről a demokratikus kormányzás előnyeit vetné össze bármilyen más eltérő mintával egy tágran értelmezett költség/haszon típusú elemzés keretében, ráirányíthatná a közfigyelmet szocializmusunk legneuralgikusabb, ámde legkirívóbb vonására, vagyis a gazdasági fejlődésben kényszerűen megmutatkozó hatékonysághiányra és ezzel „a valóságosan létező szocializmus” nyilvánvaló fenntarthatatlanságára – aminek eredményeként „királyainkról” aligha derülhetne ki más, mint hogy mezítelenek, fedetlenek s fedezetlenek, s ez alapjaiban rengetné meg addig sem makulátlan legitimitásukat.

*

Szájer Józsefnek az oxfordi *Balliol College*-béli ismerőse, Elisabeth Kiss szívességének köszönhettem, hogy 1987-ben meghívtak az Oxfordi Egyetem által az emberi jogok harmadik nemzedékéről szervezett nemzetközi munkaértekezletre, amelyen előadást is tartottam. Nos, ezt az alkalmat – első angliai utazásomat – használtam fel arra, hogy látogatást tegyek mind Hart, mind pedig Ronald Dworkin professzoroknál, akiknél jó néhány órát tölthettem el. Talán megismételt Hart-látogatásomra kísért el Szájer József is, aki egyben dedikációt kért magával hozott könyvébe. Lenyűgözőnek éreztem

azt a kedvességet, nyitottságot s talán provinciámnak is köszönhető érdeklődést, amellyel külön-külön fogadtak, és amelynek jegyében valóban őszinte kíváncsisággal követték a hazai szakmai helyzetről szóló beszámolómat. Bízást mondható, hogy teljes empátiával együtt mérlegeltük annak eshetőségét és lehetséges hatását, hogy fő művük megjelenjék egy tőlük távoli nyelven, a barbár szocializmus országában. Magyarország persze nem ismeretlen térképmetszet volt a számukra, hanem egy kultúra, ahonnan Bartók Béla és Lukács György egyaránt kisarjadt; amelynek 1956 leverését követő emigrációhullámával maguk is találkoztak, és a jogfilozófiai hagyományok kapcsán Félix Somlójáról legalább hallottak.

*

Hart végtelenül udvarias és előzékeny volt, kiváló beszélgetőpartner, fenséges tartással, ám minden megengedhető barátságossággal. Csodálkozás nélkül adott engedélyt ahhoz, hogy lefényképezhessem, sőt beállítást is ajánlott. Szívesen mesélt Közép-Európát is keresztülszelő ifjúkori utazásáról, amikor megcsodálhatta Budapestet, megmártózva a Gellért „szabadtéri fejedelmi uszodájának” „mesterséges hullámaiban” is. Szelíd ábrándozással jegyezte meg, hogy amennyiben fordíttatásáért szerzői honoráriumban részesülne, úgy azt látogatása megisméltésére s a Balaton felkeresésére használná fel. Professzori könyvtára rendezett volt, falait s asztalait túlnyomórészt a XIX. század művés kifinomodottságára emlékeztető képek és tárgyak borították. Nyolcvanadik életéve megfontolt kimértségében szellemileg teljességgel aktív és reaktív, friss benyomásokra kíváncsi volt. Amikor egy év múltán Peter Wardle neves portréfestővel megrajzoltatta grafikus arcképét, hamarosan levélben megajándékozott annak színes fotóváltozatával. Ez fiatalos ábrázatot mutat, talán némiképpen idealizálva is – hiszen a művész bizonyára elsőként a meghatározó vonásokat rögzítette benne –, ám az általam készített fényképeken is erőt mutat még, csakúgy, mint mindvégig töltőtollal írt leveleiben, amelyeknél csak a nyolcvannégy éves korában fogalmazott utolsó válaszlevelén látszik valamelyes romlás.

A lefordításra és a kiadásra irányulóan „megújult lehetőség”, amelyre majd harmadik válasza 1990 szeptemberében utal, az Európai Közösség által a közép-európai országok oktatásának felfejlesztésére meghirdetett PHARE/Tempus program volt, amelyet az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara nevében és javára hároméves időtartamra már 1990-ben megnyertem, és amely projektum keretében és pénzügyi támogatásának köszönhetően a *Jogfilozófiák* és a *Philosophiae Iuris* sorozata is, egyebek közt, megindulhatott. A magyar sorozatba tagolt kötetként jelent meg végül *A jog fogalma*, sajnos már csak szerzőjének halála után, de végleges (posztumusz) angol szövegváltozatának a világon legelső kiadásaként, mert az eredetit egy éven belül követte a magyar fordítás.

S következzenek ezután a levelek, általam történő átirásukban és magyar fordításukban egyaránt.

*

Senior Common Room, University College, Oxford
18 July 1987

Dear Dr. Varga

I have just returned from a prolonged absence from work to find the most interesting collection of offprints of some of your recent writing on legal theory and the philosophy of law. I was delighted to receive these and I am reading them with the greatest interest. I had (I am ashamed to say) no idea of the rich Hungarian literature on these subjects and I am most grateful for the chance of repairing this gap in my knowledge of the European legal culture. You will by now have been told by the young Hungarian scholar studying at Balliol College here, that unfortunately the *Tanner Foundation* which I mentioned to you was *not* able to offer, as I hoped it would, a lectureship to establish lectures in Hungary. The Foundation has embarked on a new scheme which will probably absorb their available funds. If it turns out, that this new scheme is not adopted or leaves a surplus, I will certainly urge the Foundation to consider your institution. But for the present I fear that there is no prospect of a successful application. I much regret this.

I send you my best wishes, and again, my thanks.

Yours sincerely
H. L. A. Hart

1987. július 18.

Kedves dr. Varga!

A munkálkodástól való meghosszabbított távollétből éppen visszatérve találtam rá az imént néhány friss jogelméleti és jogfilozófiai írásának igen érdekes különlenyomati gyűjteményére. Örülök, hogy megkaphattam ezeket, s a legnagyobb érdeklődéssel olvasom őket. Szégyenkezve kell bevallanom, hogy fogalmam sem volt a gazdag magyar irodalomról e témák kapcsán, s igen hálás vagyok az alkalomért, hogy az európai jogi kultúrában való ismerethiányomon ezzel javíthatok. Az itteni Balliol College-ban tanuló ifjú magyar diáktól mostanra már megtudhatta, hogy az Önnek említett *Tanner Alapítvány*, reményeimmel ellentétben, sajnos *nem* tud finanszírozni előadásorozatot Magyarországon. Az Alapítvány új programra tért át, mely valószínűleg fel fogja emészteni az elérhető forrásait. Ám ha kiderülne, hogy ezt az új programot nem fogadják el, vagy maradnak még szabad források, úgy bizonyosan sürgetni fogom őket, hogy vegyék számításba az Ön tervezetét. De attól félek, hogy jelenleg nincs kilátás egy sikeres pályázatra. S ezt nagyon sajnálom. Legjobb kívánságaimat küldöm Önnek, s ismételt köszönetemet.

Tisztelettel:
H. L. A. Hart

*

Senior Common Room, University College, Oxford
11/9/89.

Dear Professor Varga

Many thanks for your letter of August 24 (which I found waiting for me at my recent return to Oxford) and the enclosed offprints of your work which I shall read with great interest. But my period of office as Trustee of the Tanner Lectures on Human Values, came to an end past *June*, and I no longer attend their meetings. But the President of Yale University (Prof. Benno C. Schmidt) is a present member of the Board of Trustees and I think you should ask him to put your various propositions to the Tanner Trustees. Alternatively you could write to the Chairman of the Trustees i.e. Professor *Chase N. Peterson* President of the University of Utah Salt Lake City UTAH 84112 U.S.A.

I would of course be delighted if my *Concept of Law* were translated into Hungarian as I hope the finance may be provided either by the Tanner Foundation or some other source. The consent of the *Oxford University Press* who hold the copyright would be necessary.

I send you my best wishes and regret that your letter reached me after you left Edinburgh.

Yours very sincerely
H. L. A. Hart

1989. szeptember 11.

Kedves Varga Professor!

Sok köszönet augusztus 24-i leveléért (ami itt várt az asztalomon Oxfordba történő mostani visszatértemkor) s munkájának az ahhoz mellékelt különlenyomataiért, amiket nagy érdeklődéssel fogok olvasni. Ámde a Tanner Előadások az Emberi Értékekről körében kurátorként végzett hivatali időm az éppen elmúlt *június*ban lejárt, s ezért immár az ülésein sem veszek részt. Azonban a Yale Egyetem elnöke (Benno C. Schmidt professzor) most tagként szerepel a Kurátorok Testületében, s szerintem őt kellene megkérnie, hogy különféle javaslatait előterjessze a Tanner kurátorainak. Avagy írhatna a Kurátori Testület elnökének, az Utah Egyetem elnökének, nevezetesen *Chase N. Peterson* professzornak (Salt Lake City, Utah 84112, U.S.A.).

Örvendeznék persze, ha a *Concept of Law* könyvemet lefordítanák magyarra, s remélem, hogy ehhez a Tanner Alapítvány vagy valamiféle más forrás a szükséges finanszírozást biztosíthatja. Az *Oxfordi Egyetemi Kiadónak* mint a szerzői jog birtokosának a hozzájárulása azonban szükséges lenne.

Legjobb kívánságaimat küldve sajnálom, hogy levelét csak az után kaptam meg, hogy Edinburghból már eltávozott.

Őszinte híve,
H. L. A. Hart

*

Senior Common Room, University College, Oxford
24-IX-90

Dear Professor Varga

Thank you for your letter (received here on Sept. 20) about the renewed possibilities of translating my *Concept of Law* into Hungarian.

It is very good news that you now have the opportunity and some resources to enable you to do this and it will certainly be a great pleasure to see you here again. I will inform the Oxford University Press that I agree to this translation.

Unfortunately I have no photograph of me dating from the period 1953–60, when I was writing the book, but I have (+ enclose for you to see) a photograph of a *drawing* done by a good artist some years after the book was published. Perhaps this will be suitable.

I send my best wishes for the success of this venture and that Hungarian student will find my book helpful.

My greeting and appreciation of your efforts.

Yours sincerely
H. L. A. Hart

1990. szeptember 24.

Kedves Varga Professzor!

Köszönöm (szeptember 20-án megkapott) levelét annak megújult lehetőségéről, hogy a *Concept of Law* könyvem magyarra lefordíthatassék.

Igen jó hír számomra, hogy alkalma van most ennek elvégzésére, s ezt támogató némi forrással is rendelkezik, és bizonyosan nagy öröömre szolgál, ha Önt itt ismét láthatom. Tudatni fogom az Oxfordi Egyetemi Kiadóval, hogy egyetértek ezzel a fordítással.

Sajnos nincs fényképem magamról az 1953 és 1960 közötti időkből, amikor a könyvet írtam, de van fényképem egy jó művész *rajzáról* (amit mellékelek is, hogy láthassa), ami néhány évvel a könyv megjelenése után készült. Ez talán megfelel.

Legjobb kívánságaimat küldöm e vállalkozás sikeréhez s ahhoz, hogy a magyar kollégák hasznosnak találják könyvemet.

Fogadja üdvözetemet s erőfeszítéseinek nagyra értékelését.

Őszinte híve,
H. L. A. Hart

*

Senior Common Room, University College, Oxford
April 6th / 1991

Dear Professor Varga

Your letter to me of *January 15th* has only to-day arrived here so I hasten to reply to you.

I am afraid I *cannot* bring any pressure on the Oxford University Press to waiver the normal royalties on your translation of my *Concept of Law*, but I *am* prepared to waiver *my own* share of any proceeds from your translation. I authorise you to communicate this to the publishers, and this *may* induce them to drop their charges, but I cannot *ask* them to this or bring any *pressure* on them in this matter.

As for the 1953 photograph, I very much doubt whether I possess any photograph of this period, but I will make inquiries, and if these are successful I will send you a copy to your use.

I hope this reply is not too disappointing to you.

With best wishes
Yours sincerely
H. L. A. Hart

1991. április 6.

Kedves Varga Professzor!

Január 15-én kelt levele csak ma érkezett el hozzám, így sietve válaszolok is.

Attól tartok, hogy semmiféle nyomást *nem* gyakorolhatok az Oxfordi Egyetemi Kiadóra, hogy a *Concept of Law* könyvem fordításáért szokásosan járó jogdíjat elengedje, de *készen állok* arra, hogy ebből *saját* részemet elengedjem. Egyúttal felhatalmazom arra, hogy ezt közölje a kiadóval, s ez *talán* hathat arra, hogy ők is elengedjék, de erre magam *nem kérhetem* őket, hiszen ilyen ügyben semmiféle *nyomással* nem élhetek.

Ami egy 1953-ból való fénykép lehetőségét illeti, igen erősen kétlem, hogy ezen időszakból bármiféle fényképpel rendelkeznek, de kutatni fogok utána, s ha sikerrel járnék, küldök is Önnek egy kópiát.

Remélem, hogy e válaszom nem lesz kiábrándító az Ön számára.

Legjobb kívánságokkal,

Tisztelettel,
H. L. A. Hart

from Professor H. L. A. Hart
SENIOR COMMON ROOM, UNIVERSITY COLLEGE, OXFORD OX1 4BH (0865) 276602

Lk-1X-98

Dear Professor Varga

Thank you for your letter (received here on Sept. 20) about the renewed possibilities of translating my Concepts of Law into Hungarian. It is very good news that you now have the opportunity and some resources to enable you to do this and it will certainly be a great pleasure to see you here again. I will inform the Oxford University Press that I agree to this translation p. 10

Unfortunately I have no photograph of me dating from the period 1955-60, when I was writing the book, but I have (+ enclose to you to see) a photograph of a drawing done by a good artist some years after the book was published. Perhaps this will be suitable

I send my best wishes for the success of this venture and that Hungarian students will find my book helpful.

With my greetings and appreciation of your efforts.
Yours sincerely
H. L. A. Hart